

Методи оцінки тіньової економіки та їх класифікація

О. О. Пилипченко,

старший слідчий з особливо важливих справ

Слідчого управління фінансових розслідувань

МГУ ДФС – ЦО з обслуговування великих платників

Встановлено методики оцінки обсягів тіньової економіки. Визначено класифікацію методик оцінки тіньової економіки. На основі проведеного аналізу запропоновано власну класифікацію методик оцінки тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, оцінка тіньової економіки, методика оцінки тіньової економіки.

Пилипченко О. А. Методы оценки теневой экономики и их классификация

Установлены методики оценки объемов теневой экономики. Определена классификация методик оценки теневой экономики. На основе проведенного анализа предложена собственная классификация методик оценки теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, оценка теневой экономики, методика оценки теневой экономики.

Pylypchenko Oleg. Method of estimation of shadow economy and its classification

The existent methods of estimation of volumes of shadow economy are set in the article. Classification of methods of estimation of shadow economy is certain. On the basis of the conducted analysis own classification of methods of estimation of shadow economy is offered.

Key words: shadow economy, estimation of shadow economy, method of estimation of shadow economy.

В умовах глобалізації важливим аспектом державної політики в Україні виступає боротьба з тіньовою економікою. У зв'язку з цим гостро стоїть питання не тільки ефективної боротьби з проявами тіньової економіки, а й точного визначення її масштабів. Це пов'язано насамперед з тим, що всі учасники тіньової господарської діяльності прагнуть різними способами її приховати, що негативно впливає на пошуки універсального методу визначення масштабів тіньової економіки. До того ж визначення меж тіньової економіки ускладнюється низкою факторів, серед яких можна виділити трудомісткість оцінок, необхідність чіткого поділу і відповідного обліку окремих компонентів тіньової діяльності.

Пошуки універсального та ефективного методу оцінки тіньової економіки особливо складні для Української держави, яка стоїть перед об'єктивною необхідністю розв'язання важливого завдання побудови соціально орієнтованої ринкової економіки. А це передбачає значне скорочення тіньового сектора в системі національного господарства.

Нині в науці відсутній єдиний методологічний підхід, який може бути

© Пилипченко Олег Олександрович – старший слідчий з особливо важливих справ Слідчого управління фінансових розслідувань МГУ ДФС – ЦО з обслуговування великих платників

застосований до визначення обсягів тіньової економіки на мікро- і макрорівні. Це ускладнюється неадекватністю різних методів оцінки, які часто дають занижені або завищені результати досліджень цих обсягів.

Питання, які стосуються методики оцінки тіньової економіки, є об'єктом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед зарубіжних учених дану проблему розглядали М. М. Алхлаєв, Д. Блейдс, П. Гутман, Т. О. Каратаєва, С. М. Ковальов, Ю. В. Латов, Д. В. Марозова, С. М. Нікітін, С. В. Новик, В. В. Попов, С.О. Потокіна, Е. Фейг та ін.

Вагомий внесок у розробку методик оцінки тіньової економіки зробили вітчизняні науковці – В. Д. Базилевич, З. С. Варналій, Б. Є. Кваснюк, М. В. Кравченко, І. І. Мазур, О. М. Подмазко, О. В. Турчинов, О. О. Шапуров та ін.

Незважаючи на численні наукові праці, можливості оцінки масштабів тіньової економіки досить обмежені, позаяк саме це явище передбачає приховування від обліку, контролю та реєстрації. Внаслідок цього для оцінки використовуються різні методи, точність результатів яких залежить від дотримання багатьох умов. Зважаючи на це, актуальним залишається питання класифікації існуючих та вироблення нових (універсальних) методів оцінки тіньової економіки.

Слід відзначити, що єдиної загальноприйнятої класифікації методів оцінки тіньової економіки на даний момент не існує. Кожен науковець або окрема група вчених пропонують свої критерії класифікації. Наприклад, Ю. В. Латов та С. М. Ковальов¹ всі використовувані методи об'єднують в дві групи: прямі методи (мікрометоди) та непрямі (макрометоди). Кожна з відповідних груп поділяється на підгрупи та підкатегорії. Дану класифікацію для більш зручного сприйняття ми подали у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

**Методи вимірювання тіньової економіки запропоновані
Ю. В. Латовим та С. М. Ковальовим**

	Опитування, вибіркові обстеження			
	Методи відкритої перевірки			
Прямі методи (мікрометоди)	Спеціальні методи економіко- правового аналізу	Метод бухгалтерського аналізу		
		Метод документального аналізу		
		Метод економічного аналізу	Метод зіставлень	
			Метод спеціальних розрахункових показників	
			Метод стереотипів	
			Метод коригуючих показників	
Непрямі методи (макрометоди)	Метод розбіжностей	Порівняння доходів і витрат		
		Альтернативні оцінки макроекономічних показників		
		Метод товарних потоків		
	Монетарний метод			
	Метод м'якого моделювання (оцінка детермінантів)			
	Структурний метод			
	Експертний метод			
	Метод технологічних коефіцієнтів			
Метод за показником зайнятості («італійський»)				

¹ Латов Ю. В., Ковалев С. Н. Теневая экономика : учеб. пособ. для вузов / Ю. Н. Латов, С. Н. Ковалев ; под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В. Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г. М. Казиахмедова. – М. : Норма, 2006. – 336 с.

В свою чергу, Д. В. Морозова² дає розширену класифікацію методів оцінки тіньової економіки і пропонує виділити три групи методів виявлення та оцінки масштабів тіньової економічної діяльності: статистичні методи, методи відкритої перевірки та спеціальні економічно-правові методи (таблиця 2.).

Таблиця 2

Методи виявлення та оцінки масштабів тіньової економічної діяльності згруповані Д. В. Морозовою

Обліково-статистичні методи	Метод специфічних індикаторів	Непрямі методи специфічних індикаторів	Прямі методи специфічних індикаторів		
			Метод розбіжностей	метод порівняння доходів і витрат	
				альтернативні оцінки макроекономічних показників	
				метод товарних потоків	
			Метод за показником зайнятості (італійський метод)		
			Монетарний метод (аналіз попиту на готівку)		
			Структурний метод		
			Експертний метод		
			Змішаний метод		
			Спеціальні економіко-правові методи	Метод економічного аналізу	Метод пов'язаних зіставлень
Перевірка обороту (контрольна калькуляція)					
Метод спеціальних розрахункових показників	Зовнішній порівняльний аналіз однотипних підприємств				
	Зіставлення окремих підприємств				
	Порівняння контрольних цифр				
Метод стереотипів					
Метод аналізу чистої вартості					
Метод розрахунку касового дефіциту					
Метод розрахунку грошового обороту					
Метод розрахунку покриття витрат					
Метод корелюючих показників					
Метод бухгалтерського аналізу					
Метод документального аналізу					
Методи відкритої перевірки					

² Морозова Д. В. Теневая экономика в воспроизводственном процессе : дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / Морозова Д. В. ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2012. – 197 с

Іншої думки щодо методів визначення та аналізу тіньового сектору дотримується З. С. Варналій. Він відзначає, що залежно від характеру поставлених завдань і цілей оцінки іллегальної економічної діяльності можуть бути виділені три групи методів: обліково-статистичні; методи опосередкованого аналізу; методи безпосередніх перевірок³. Класифікацію методів визначення та аналізу тіньового сектора, запропоновану З. С. Варналієм, можна представити у вигляді таблиці 3.

Таблиця 3

**Методи визначення та аналізу тіньового сектору,
запропоновані З. С. Варналієм**

Обліково-статистичні методи	Метод специфічних індикаторів
	Структурний метод
	Метод м'якого моделювання
	Експертний метод
	Балансовий метод
	Змішані методи
Методи опосередкованого аналізу	Спеціальні економічно-правові методи
	Метод документального аналізу
	Метод бухгалтерського аналізу
	Метод економічного аналізу
Методи безпосередніх перевірок	Соціологічні методи
	Інвентаризаційні методи
	Контролюючі методи

Інші вчені (Н. Ч. Бокун, І. А. Кулібаба⁴, С. О. Потокіна⁵ та ін.) пропонують об'єднувати методи виявлення та оцінки масштабів тіньової економічної діяльності не в дві чи три, а чотири групи. Специфічна риса таких класифікацій проявляється в наявності окремо виділеної змішаної групи методів. Крім того, основні групи методів теж поділяються на підгрупи і підкатегорії. Відзначимо, що підгрупи виділяються в різних основних групах методів залежно від того в якій сфері діяльності спеціалізується вчений, здійснюючи класифікацію. Наприклад, С. О. Потокіна, розглядаючи у своїй дисертаційній роботі методи обліку та вимірювання тіньової економіки, піддала дрібненню на підгрупи тільки індикаторні методи, при цьому детермінантні, структурні й змішані методи розглядаються вченою лише побіжно (таблиця 4).

³ *Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації* : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/ty_n_ekon/index.htm.

⁴ *Бокун Н. Проблемы статистической оценки теневой экономики* / Н. Бокун, И. Кулибаба // Вопросы статистики, 1997. – № 7. – С. 11 – 19.

⁵ *Потокина С. А. Институциональные формы и методы нейтрализации «теневой» экономики в России* : дис. ... канд. эконом. Наук : 08.00.01 / Потокіна С. А. – Тамбов, 2003. – 166с.

Таблиця 4

Методи обліку та вимірювання тіньової економіки, запропоновані С. О. Потокіною

Індикаторні методи	Прямі методи		
	Непрямі методи	Методи розбіжностей (балансові методи)	Метод «товарних потоків» та ін.
		Методи, засновані на розрахунках показників зайнятості	Італійський метод та ін.
		Монетарні методи	Економетричний метод та ін.
Детермінантні (факторні) методи			
Структурні методи			
Змішані (комплексні) методи			

Схожої думки дотримується В. В. Попов⁶, який, використовуючи методи обліку вимірювання тіньової економіки, запропоновані С. О. Потокіною, розширив її класифікацію і піддав дрібненню змішані методи (таблиця 5).

Таблиця 5

Методи вимірювання тіньової економіки, запропоновані В. В. Поповим

Методи використання специфічних індикаторів	Прямі методи	Опитування, вибіркові перевірки		
	Непрямі методи	Податкові перевірки, дані державного контролю		
		Метод розбіжності	Порівняння доходів, виміряних різними способами	
			Порівняння зареєстрованих доходів і витрат	
			Альтернативні оцінки макроекономічних показників	
			Метод товарних потоків	
		Метод за показником зайнятості		
		Монетарні методи	Аналіз обсягу грошових операцій	
	Аналіз попиту на готівку		Економічні методи	
	Методи оцінки детермінантів	Метод Гутмана		
Структурні методи	Метод Фейга			
Змішані методи	Метод прихованих змінних			
	Застосування комплексу різних методів			

⁶ Попов В. В. Методы измерения теневой экономики и их использование в постсоветской России [Электронный ресурс] / Попов В. В. // Экономическая теория преступлений и наказаний. Теневая экономика в советском и постсоветском обществах / под ред. Л. М. Тимофеева и Ю. В. Латова. – М., 2002. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3114>.

Таким чином, визначивши класифікацію і види методів вимірювання тіньової економіки, можна дійти до висновку про різноманіття застосовуваних у світовій практиці методів. Це свідчить про відсутність єдиної методики кількісної оцінки розмірів тіньових економічних структур і критеріїв достовірності її результатів.

На нашу думку, слушною є думка тих учених, які всі методи вимірювання тіньової економіки поділяють на дві основні групи:

- 1) методи вимірювання тіньової економіки на макрорівні;
- 2) методи вимірювання на мікрорівні.

Спираючись на цей основоположний поділ ми виділили підгрупи та види методів вимірювання тіньової економіки, які для наочності виклали у таблиці 6.

Таблиця 6

Методи вимірювання тіньової економіки

Мікрорівневі методи	Економіко-правові методи	Метод економічного аналізу
		Метод документального аналізу
		Метод бухгалтерського аналізу
	Контрольні методи	Метод економічного контролю
		Метод фінансового контролю
		Метод соціального контролю
Макрорівневі методи	Обліково-статистичні методи	Метод використання специфічних індикаторів
		Структурний метод
		Метод оцінки детермінантів
		Експертний метод
		Змішаний метод

Під мікрорівневими методами ми розуміємо методи, засновані на зборі інформації шляхом спеціальних обстежень, опитувань і їх аналізі відповідно до вимог законодавства. Вони дозволяють вивчити структуру тіньової економіки, оперуючи базовими статистичними даними. Мікрорівневі методи використовуються в основному для виявлення розбіжностей між доходами і витратами окремих груп платників податків, а також для характеристики окремих аспектів тіньової діяльності.

Основним мінусом мікрорівневих методів, як вказує С. Новик, є те, що використання цих методів зазвичай призводить до заниження оцінок розмірів тіньової економіки у зв'язку з умисним приховуванням інформації респондентами та іншими причинами⁷. Незважаючи на це, ми підтримуємо тих учених, які вважають, що даний вид методів забезпечує найповнішу реєстрацію тіньових економічних явищ для узагальненої характеристики процесу на основі виявлення і вивчення статистичних закономірностей.

У свою чергу, макрорівневі методи можна поділити на економіко-правові та контрольні. Економіко-правові методи ефективно застосовуються в юридичній практиці (в оперативно-розшуковій діяльності, кримінальному та цивільному процесі та ін.). Під контрольними методами маються на увазі податкові,

⁷ Новик С. Методы оценки теневой экономики / С. Новик // Банковский вестник. – 2004. – № 10. – С. 27.

валютні, банківські перевірки порушень антимонопольного законодавства, санітарних норм спеціально створеними державою контролюючими органами.

Макрорівневі методи охоплюють методи, засновані на аналізі макроекономічних індикаторів. Ці методи передбачають отримання інформації від зведених макроекономічних показників. Макрорівневі методи спрямовані на забезпечення найбільш повної реєстрації тіньових економічних явищ, виявлення та вивчення масових статистичних закономірностей.

Наукові дослідження⁸ показали, що макрорівневі методи найбільш повно відображають суть і розміри тіньової економічної діяльності, тому вони є і найбільш інформативними. Ці методи⁹ розкривають всі «білі місця» офіційної статистики, які не фіксують приховане виробництво та інші невраховані види економічної діяльності, які не включаються до валового внутрішнього продукту. На нашу думку, до макрорівневих належать тільки обліково-статистичні методи.

Отже, оцінка тіньової економіки має багато методик, що виходить з необхідності планування розвитку України. Але існуючі методики в своїй більшості є неточними, їх підрахунки – приблизними та спотвореними. Усе це робить застосування традиційних методів оцінки тіньової економіки неефективним і навіть безперспективним. Тому потрібно намагатися відшукати нові універсальні методи оцінки тіньової економіки.

Pylypchenko Oleg. Method of estimation of shadow economy and its classification

In the economy of Ukraine in the conditions of increasing globalization as an important aspect of public policy a fight comes forward against a shadow economy. In this connection sharply a question stands not only on an effective fight against the displays of shadow economy, and also exact decision of her scales. It is related first of all to that all participants of shadow economic activity aim in number of different ways to hide her, that negatively influences on these arches of universal method of scaling of shadow economy. The searches of universal and effective method of estimation of shadow economy are especially important for the Ukrainian state that stands before the objective necessity of decision of important task: constructions of the social oriented market economy. The positive decision of this task is possible only at considerable reduction of size of shadow sector in the system of national economy.

It is necessary to mark that the only generally accepted classification of methods of estimation of shadow economy now does not exist. Every scientist or separate group of scientists offer his criteria of classification. To our opinion, faithful is opinion of those scientists that divide all methods of measuring of shadow economy into two basic groups: first group includes methods that carry out measuring of shadow economy on a macrolevel; the second group includes methods carry out measuring on a microlevel.

Under microlevel methods we understand methods based on collection of information by the special inspections, questioning and their analysis in accordance with the requirements of legislation. They allow to learn the structure of shadow economy, operating base statistical data. Methods are used a microlevel mainly for the exposure of divergences between profits and charges of separate groups of taxpayers, and also for description of separate aspects of shadow activity.

By basic minus of microlevel methods, there is that the use of these methods usually results in understating of estimations of sizes of shadow economy in connection with the intentional concealment of information by respondents and on other reasons. Without regard to it we support those scientists that consider that this type of methods provides the completest registration of the

⁸ Василенко Ю. В. Дещо про тіньову економіку України / Василенко Ю. В. – К., 2008. – 180 с.

⁹ Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика / Мазур І. – К., 2006. – 239 с.

shadow economic phenomena for summarizing description of process on the basis of exposure and study of statistical conformities to law.

In turn to the macrolevel methods can be divided into economic-legal and control.

Economic-legal methods are effectively used in legal practice (in operational search activity, criminal and civil process and other). Under control methods are to the tax, currency, bank verifications of violations of antitrust legislation, sanitary norms and others like that the supervisory organs specially created by the state.

Methods embrace the methods based on the analysis of macroeconomic indicators a macrolevel. These methods envisage the receipt of information from the erected macroeconomic indexes. The macrolevel methods are directed to on providing of the most complete registration of the shadow economic phenomena, exposure and study of mass statistical conformities to law.

Scientific researchers showed that to the macrolevel methods represent essence and sizes of shadow economic activity most full, that is why they are and most informing. These methods expose all «white places» of official statistics, that does not fix the hidden production and other untaken into account types of economic activity, that does not join in a gross domestic product. In our view, to the macrolevel registration-statistical methods belong only.

Thus, the estimation of shadow economy has many methodologies, that will nurse planning of development of Ukraine after a necessity. But existent methodologies in the majority are inexact, their counts approximate and distorted. It is therefore needed to try to find the new universal methods of estimation of shadow economy, that and it will be done in our further researches.

Key words: shadow economy, estimation of shadow economy, method of estimation of shadow economy.